

С.Ш. АЙТОВ

УДК 001.16

СУСПІЛЬНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ДИНАМІКИ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Аналізується вплив політичних, суспільних та культурних факторів, соціально-політичного та соціально-культурного контексту історичної антропології у минулому та на початку нинішнього століття.

Ключові слова: історична антропологія, соціально-політичний контекст, соціально-культурний контекст, історія науки, філософія науки.

Анализируется влияние политических, общественных и культурных факторов, социально-политического и социально-культурного контекста исторической антропологии в прошлом и начале нынешнего столетий.

Ключевые слова: историческая антропология, социально-политический контекст, социально-культурный контекст, история науки, философия науки

The influence of political, social and cultural factors, socio-political and socio-cultural context of historical anthropology dynamics is analyzed.

Keywords: historical anthropology, socio-political context, the socio-cultural context, history of science, philosophy of science.

Проблемою даної роботи є аналіз взаємодії розвитку соціально-гуманітарних наук із регіональними та світовими процесами політичної, соціально-культурної та світоглядної динаміки. Мета статті, відповідно до зазначеної проблеми, полягає у дослідженні кореляції соціально-політичних та соціально-культурних елементів контексту на генезу, становлення і науковий розвиток однієї із найбільш складних сфер соціогуманітарного пізнання – історичної антропології – з позицій історії та філософії науки.

Певні проблеми наведеної тематики були проаналізовані у наукових працях низки вітчизняних та іноземних авторів. Досить незначною мірою вказана тематика розкривається у працях англійського вченого П. Бьорка [5, 6], у яких дослідник розмірковує

над особливостями наукової еволюції історичної антропології та її когнітивних похідних у 1980^х–1990^х рр., у тому числі і на вплив наукових, культурних чинників на інтелектуальні трансформації науки про «людину в часі». Російський дослідник М.М. Кромм аналізує історію розвитку історичної антропології і вказує на полідисциплінарні впливи гуманітарних наук на останню [14]. С.В. Оболенська повідомляє про значення соціально-політичного контексту 1980^х рр. для динаміки німецької історичної антропології та її когнітивних особливостей [17]. Р. Шарт'є розглядає певні когнітивні відмінності різних традицій історико-антропологічних досліджень, зокрема французької та американської [20, с. 46–47]. А.Л. Ястребицька торкається проблеми

впливу радянського політичного контексту на історико-антропологічні та історико-культурні дослідження у СРСР [21, с. 95]. Змістовні спогади про розвиток історико-антропологічних студій у Франції у 1950^x–1960^x рр. написав Ж. Дюбі [13].

Втім, слід відзначити, що аналіз проблематики кореляції розвитку історичної антропології з політико-соціально-культурним контекстом містить багато лакун. Зокрема, питання про регіональні особливості та глобальні екстерналістські чинники розвитку історичної антропології. Актуальність дослідження вказаної проблеми можна розподілити на науковий та соціальний аспекти. Науковий аспект розкривається у з'ясуванні «зовнішніх», соціально-політичних та соціально-культурних факторів динаміки такої методологічно складної, теоретично і методично креативної науки як історична антропологія. Соціальний аспект полягає у важливості історичної антропології для збереження та поступу духовної культури у суспільстві, гуманізації та гуманітаризації соціуму.

Значну роль у складенні особливостей когнітивного розвитку історичної антропології у окремих країнах та регіонах мають чинники оригінального соціального, політичного та культурного їх існування. Вказані особливості та відмінності полягають у пізнавальній реалізації історичної антропології в різних країнах; оригінальних культурних, когнітивних і наукових традиціях, їм притаманних.

Так, для генези та розвитку історичної антропології у Франції, на батьківщині школи «Анналів», значну роль мали певні культурно-естетичні стимулюючі впливи романтичної літератури першої половини ХІХ ст. Яскраві літературні твори В. Гюго, А. де Віньї, П. Меріме і багатьох інших, менш знаних авторів, суттєво вплинули (а можливо і детермінували) на об'єкт переважно історико-антропологічних досліджень Франції – ментальність, повсякденне життя, матеріальну і духовну культуру

західноєвропейського середньовіччя, головно французького.

Для становлення французької історичної антропології досить велике значення мали ідеї вивчення масової психіки суспільств минулого, ментальності, які містилися у когнітивних та аксіологічних традиціях «народознавства» цієї країни. Вони активно діяли у соціогуманітаристиці Франції та інших європейських країн у другій третині ХІХ ст. Яскравим виразником вказаної традиції є творчість знаного історика Ж. Мішле (зокрема отримала відомість його праця «Народ»). В свою чергу, когнітивний і ціннісний ідеали французького народознавства були ініційовані масштабними подіями у соціально-політичному житті Франції кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.: Революцією 1789 – 1794 рр., Наполеонівськими війнами, «добом повстань» 1830 – 1848 рр. та ін. Прагнення літератури доби романтизму і соціально-гуманітарних, зокрема, історичних досліджень Франції вказаних часів мали на меті відтворення, «реконструкцію» образів людей і суспільств французького та європейського минулого. Ці наміри і відповідні дії – літературні та наукові проекти – майже повністю збігаються з інтелектуальними, методологічними підходами вже раннього стану розвитку школи «Анналів» та публікованого нею журналу. За словами Ф. Броделя, «на сторінках «Анналів» ми бачимо людей, які постають перед нами, немов живі» [4, с. 184].

Істотний стимулюючий вплив на французьку історичну антропологію ХХ ст. мала також потужна філософська традиція цієї країни, репрезентована, зокрема, іменами К. Леві-Стросса, Р. Барта, М. Фуко, Ж. Лакана та ін. Якщо говорити лише про тематичні впливи, слід зазначити, що такі теми історичної антропології, як «історія хвороб», «історія божевілля», дослідження маргінальних прошарків суспільств минулого, «історія писемності» та ін. досить наочно кореспондують з відповідними

студіями французької та європейської філософської думки другої половини ХХ ст.

Характерним для Франції соціокультурним явищем є велика роль історичної науки у суспільстві та суспільній думці серед широких кіл інтелектуально-розвинених громадян. Ця обставина також має вагоме значення для становлення і швидкої динаміки такої креативної сфери історії, як історична антропологія.

Згідно з соціально-культурною та науковою традицією літературоцентризму, характерною для Росії, у цій країні саме філологія, лінгвістика, літературознавство та сформована на їхній когнітивній основі семіотика мають визначний вплив на розвиток всієї сфери соціально-гуманітарних наук, у тому числі історичної антропології. Велике значення для науково-пізнавальних основ російської історичної антропології мали філологічні та лінгвістичні дослідження Ю. Тинянова, Р. Якобсона, Б. Ейхенбаума, О. Фрейнденберг, реалізовані у 1920-ті – 1940-ті роки.

В свою чергу, літературознавчі і семіотичні студії 1960^x– 1970^x рр. і більш пізнього часу, орієнтовані на реконструкцію соціального, політичного, культурного контексту і внутрішнього, духовного та ідейного світу людей та суспільств минулих епох, реалізовані, зокрема, в наукових працях М.М. Бахтіна [2], Ю.М. Лотмана [15], Д.С. Ліхачова, Б.А. Успенського [18], В. Топорова, В. Живова та багатьох інших, стали однією зі складових радянського, а пізніше російського історико-антропологічного пізнання.

Дослідження ментальності людини і суспільств середньовічної і ренесансної Європи, реалізовані у роботах А.Я. Гуревича [11], А.Л. Ястребицької, Л.М. Баткіна [1] також пов'язані із літературоцентричними інтенціями радянської та російської соціогуманітаристики. Так, важливим чинником у формуванні історико-антропологічних концепцій А.Я. Гуревича були матеріали ранньосередньовічних ісландських саг та їхній аналіз [10].

Літературна творчість італійських гуманістів доби Відродження є істотним джерелом наукової інформації для реконструкції Л.М. Баткіним ментальності інтелектуалів, митців і книжників ренесансної доби.

Студії над локальними ментальними і соціально-культурними особливостями окремих сіл, міст та регіонів – мікроісторія – фактично були започатковані і оформлені у потужний науковий напрямок історичної антропології в Італії у 1970^x – першій половині 1980^x рр. Когнітивні риси мікроісторії з її орієнтацією на реконструкції картини світу, повсякденного життя та соціальних практик окремих, часто невеликих населених пунктів, а іноді і великих міст [19] істотною мірою детерміновані історичним досвідом і особливостями розвою італійського суспільства. Протягом всього Середньовіччя, Ренесансу та майже всього Нового часу Італія була роздробленою на окремі міста-держави (які істотно відрізнялися у різноманітних суспільних та культурних аспектах) країною. Єдиною державою Італія стала лише у 1871 році. Процеси регіональної політичної та культурної диференціації актуальні для цієї країни і у наш час. Очевидною є кореляція між політичним та соціально-культурним регіоналізмом Італії і особливостями розвитку соціально-гуманітарних наук, у тому числі – історичної антропології у цій країні.

Ментальність і культурні традиції американського суспільства тяжіють до природознавства, психологічних та технічних наук. Ці обставини значною мірою зумовили виникнення в США у 1960^x – 1970^x рр. особливого напрямку історичної антропології – психоісторії, визначним представником якої був Е. Еріксон. Сутність психоісторії полягає у поясненні психічного та суспільно-культурного життя людей і суспільств минулого переважним впливом безсвідомого, індивідуального або колективного [16, с. 277-278]. Таким чином, визначальним пізнавальним підходом у

історико-антропологічних студіях у цій країні виступає психоаналіз, у своєму медичному та філософському вимірах. Психоісторія домінувала у відповідних сферах американської соціогуманітаристики у вказаний вище час, але і у сучасній науці США посідає вагомe місце. Показово, що психоаналіз (як психіатрична практика) є надзвичайно популярним в американському суспільстві і добре корелює із вагомістю психоісторії у місцевих соціально-гуманітарних науках і історичній антропології, зокрема. Досить пізня генеза європейського варіанту історичної антропології у науковому універсумі США і впливовість психоаналітичних методологій можуть бути також пояснені і історичною молодістю цієї країни та суспільства. Ментальність, одна із основних категорій історичної антропології, є феноменом «великої тривалості» (за Ф. Броделем), що дуже повільно змінюється протягом багатьох століть. Такий пізнавальний підхід адекватно кореспондує з великою тривалістю самої історії Європи. Водночас психоаналіз, як метод гуманітарного дослідження, не передбачає історичної тривалості у розвитку, принаймні, суспільств. Він є «позачасовим» і добре корелює з «коротким віком» американської історії та досить слабким «відчуттям історії», історичного часу, притаманним американському суспільству.

Отже, виходячи із наведеного, можна говорити про існування істотного впливу на характерні «національно-культурні» особливості розвитку історичної антропології (коротко розглянуті на прикладах історико-антропологічних досліджень у Франції, Росії, Італії, США) таких соціокультурних чинників як: особливості історичного процесу, оригінальні суспільні, наукові та культурні традиції, ментальність та інше.

Поруч із «національно-культурними», соціально-культурними, політичними чинниками впливу на динаміку соціально-гуманітарних наук і історичної антропології, зокрема, регіонального масштабу слід

відокремити й низку аналогічних факторів глобального рівня. Складення основ історико-антропологічних підходів і цієї науки взагалі пов'язують із початком діяльності школи «Анналів» у Франції (1929 р.). Засновники цього наукового напрямку М. Блок, Л. Февр та їхні однодумці у період 1920^х – 1940^х рр. вважали головним об'єктом історичних та історико-антропологічних досліджень аналіз масової свідомості та уявлень про світ суспільств минулого. Така цікавість до вивчення масової психології, повсякденного життя мас перегукується із приблизно одночасними філософськими дослідженнями феномену «масовидності» (Х. Ортега-і-Гасет «Повстання мас», З. Фройд «Психологія натовпу» та інші). Вона викликана масовим же характером величезних, глобальних історичних, соціально-політичних та військових подій і процесів I світової війни. Потужний інтелектуальний вплив цих велетенських подій відчули і М.С. Грушевський та дослідники його школи. Вони звернулись, зокрема, до студій над магіко-міфологічними уявленнями східнослов'янських суспільств на різних етапах їхнього розвитку [8] та над пережитками цієї давньої картини світу у сільському суспільстві сучасної їм України (1919–1930 рр.).

Глобальні політичні та військові процеси II світової війни здійснили суттєвий інтелектуальний вплив на наукову творчість продовжувача та нащадка першого покоління «Анналів» – Ф. Броделя та його однодумців. Вони сформуvalи принципи «тотальної історії», яка мусила синтезувати наукову реконструкцію всього обсягу історичних процесів, у тому числі історико-антропологічної його складової. Остання займала важливе місце у наукових теоріях вказаного напрямку історичних досліджень. Цікаво відзначити, що з трьох томів величезної праці Ф. Броделя про генезу капіталізму і ранні етапи його розвитку [3] перший том фактично присвячений аналізу ментальних та соціокультурних чинників згаданого феномену. Змістовна праця М.М.

Бахтіна про народну культуру Середньовіччя і Ренесансу була написана у 1944 році [23] також піз впливом масових подій і процесів I та II світових війн.

1940-ті – 1960-ті роки були часом глобального процесу деколонізації країн Африки та Азії, якому майже у той самий час відповідали широкі соціальні рухи у Західній Європі, спрямовані на антиімперіалістичну і антикапіталістичну боротьбу. Всі ці масштабні явища, що мали, за суттю, планетарний характер, поставили перед західними суспільствами актуальні питання про необхідність вивчення та розуміння незахідних (і нетрадиційних західних) картин світу, ідеологій та образів життя. Цей соціокультурний імпульс сприяв виникненню наукового інтересу до дослідження «чужого», несхожого як у просторі так і у часі; як суспільств незахідного світу, так і соціумів Заходу, які існували у минулому: передусім їхня ментальність, ціннісні установки та ідейні орієнтири. Вказані соціокультурні фактори стимулювали не тільки розвиток історичної антропології, але і поступ суміжних з нею соціально-гуманітарних дисциплін: кросс-культурних досліджень, структурної антропології, культурної антропології та ін. Класичними стали наукові концепції таких дослідників у галузі історичної антропології, як Ж. ле Гофф [7], Ж. Дюбі [12], А.Я. Гуревич [10, 11] та багатьох їхніх однодумців у різних країнах.

Цікаво відмітити, що і серед широких кіл західних суспільств у 1960-ті – 1980-ті роки розповсюдилися культурні впливи незахідних цивілізацій: буддизм, конфуціанство, індійська та китайська філософія. Водночас набули розповсюдження (у радикальних політичних колах) маоїзм та китайські політичні практики.

Історія ментальності, що з'явилася як своєрідний напрямок історичної антропології у 1960-ті – 1980-ті роки у країнах Європи співпала з масовими антикапіталістичними та антивійськовими рухами у даному регіоні;

з вельми широким розповсюдженням альтернативних образів життя та цікавості до «експериментів із свідомістю», що має підґрунтям і масовий інтерес до психології і психоаналітики. Створення, за суттю, «історичної психології» у такий суцільній атмосфері є цілком логічним і послідовним.

Поява і розповсюдження наукових парадигм мікроісторії та історії культури, які виявляють ознаки пізніх модифікацій історичної антропології (1970-ті – початок 2000-х років) корелюють із експансією у світовому інтелектуальному просторі концепції постіндустріального, постеконічного суспільств. Постулати постіндустріалізму, що проголошують зростання суспільної ролі індивіда та безмежні можливості реалізації його креативних здібностей, підйом ролі економічної діяльності індивідів та дрібного бізнесу знаходять відповідність з науковими ідеалами мікроісторії (орієнтованої на дослідження ментальності та функціонування окремих людей, сімей, маленьких населених пунктів) та історії культури, що досліджує антропологічні виміри різноманітних культурних процесів та об'єктів.

Розвиток історико-антропологічних досліджень на початку XXI ст. значною мірою пов'язаний зі складними та багатоаспектними процесами глобалізації. Важливе значення цієї науки для вивчення та навіть корекції негативних глобалізаційних трансформацій може полягати у створенні альтерглобалістської парадигми діалогу культур і цивілізацій, яка сприятиме становленню більш прийнятній для більшості народів планети моделі світоустрою.

Отже, соціально-культурні та соціально-політичні чинники глобального рівня мали важливий вплив на генезу історичної антропології, особливості і спрямованість її наукової еволюції, виникнення розгалуженої системи когнітивних напрямків даної науки. Цей вплив був реалізований у аспектах формування суспільних та духовно-ідейних

передумов і «активних контекстів», постановці цілей та завдань історичної антропології на всіх часових та змістовних періодах її розвитку.

Поєднання аналізу регіональних та глобальних соціально-культурних і соціально-політичних, екстерналістських факторів динаміки історичної антропології, дослідження сукупності «зовнішніх» посилів її наукового руху з позицій історії та філософії науки дає змогу для з'ясування суспільно значимої причинності та алгоритмів її розвитку. Вказані студії над історичною антропологією є перспективними як у соціальному (гуманітаризація суспільства, системи освіти), так і в науковому (застосування методологій та теоретичних підходів у соціально-гуманітарних дослідженнях) вимірах.

Бібліографічні посилання

1. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1978.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1965. – 454 с.
3. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм: в 3-х т. / Ф. Бродель. – М., 1986, 1988, 1992.
4. Бродель Ф. Свидетельство историка / Ф. Бродель / Французский ежегодник. – 1982. – М.: Наука, 1984. – С. 174-189.
5. Бёрк П. Историческая антропология и новая культурная история / П. Бёрк // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 5. – С. 64-95.
6. Бёрк П. Сила и слабости истории ментальностей / П. Бёрк // История ментальностей. Историческая антропология. – М.: РГГУ, 1996. – С. 56-60.
7. Гофф Ле Ж. Другое Средневековье. Время, труд и культура Запада / Ж. Ле Гофф. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 327 с.
8. Грушевський М. С. Історія української літератури: у 6 т. 9 кн. / М. С. Грушевський / Упоряд. В. В. Яременко. – К., 1993. Т. 1.
9. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М., 2007. – 770 с.
10. Гуревич А. Я. Сага и истина // Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. – М.: РГГУ, 2005. – С. 170-184.
11. Гуревич А. Я. Средневековый купец // Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. – М.: РГГУ, 2005. – С. 321-365.
12. Дюби Ж. Кургуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. / Ж. Дюби // Одиссей. – 1990. – М.: Наука, 1990. – С. 90-96.
13. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 г. / Ж. Дюби // Одиссей. – 1991. – М.: Наука, 1991. – С. 48-59.
14. Кромм М. М. Историческая антропология / М. М. Кромм. – СПб, 2000.
15. Лотман Ю. М. Сотворение Карамзина / Ю. М. Лотман. – М.: Книга, 1987. – 336 с.
16. Мэнюэл Ф. Е. О пользе и вреде психологии для истории / Ф. Е. Мэнюэл // Философия и методология истории. – М.: Прогресс, 1977. – С. 262-288.
17. Оболенская С. В. «История повседневности» в современной историографии ФРГ / С. В. Оболенская / Одиссей. – 1990. – М.: Наука, 1990. – С. 182-198.
18. Успенский Б. А. Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим» / Успенский Б. А. Этюды о русской истории. – СПб.: Азбука, 2002. – С. 89-148.
19. Черутти С. Социальный процесс и жизненный опыт: индивиды, группы и идентичности в Турине XVII века / С. Черутти // Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории. – СПб.: Алейтея, 2003. – С. 27-57.
20. Шартье Р. Интеллектуальная история и история ментальностей / Р. Шартье // История ментальностей. Историческая антропология. – М.: РГГУ, 1996. – С. 47-49.
21. Ястребицкая А. Л. Повседневность и материальная культура Средневековья в отечественной медиевистике / А. Л. Ястребицкая / Одиссей. – 1991. – М.: Наука, 1991. – С. 84-102.
22. Ястребицкая А. Л. Обзор материалов коллоквиума [«Школа «Анналов» вчера и сегодня»] / А. Л. Ястребицкая // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6. – С. 132-140.